

Inga Tobiasz

Uniwersytet Jagielloński

POLITYKA ZAGRANICZNA CHIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ NA PRZYKŁADZIE RELACJI CHIŃSKO-KIRGISKICH

Abstrakt: w niniejszym artykule Autorka stara się przekazać jak współcześnie można rozumieć pojęcie polityki zagranicznej, opierając się między innymi na koncepcji przedstawiciela realizmu klasycznego Hansa Morgenthau'a, czy amerykańskiego politologa Jamesa Rosenau. w artykule stara się ukazać jak złożone staje się to zjawisko i przytacza definicje stworzone przez polskich jak i zagranicznych badaczy. Wyjaśnia cele polityki zagranicznej, aby później przejść do opisanie na podstawie prac *Small States in World Politics* oraz *Explaining Foreign Policy Behavior*, polityki zagranicznej mocarstw oraz mniejszych państw. Ukazane zostały uwarunkowania polityczno-gospodarcze współpracy chińsko-kirgiskiej, wyjaśnione zostaje, dlaczego ta mała centralnoazjatycka republika budzi zainteresowanie takiego mocarstwa jak Chiny. Charakterystyce podlega również zainicjowane przez chińską stronę inwestycje oraz przedstawia niekoniecznie pozytywne nastroje kirgiskiej ludności.

Słowa kluczowe: mocarstwa, małe państwa, polityka zagraniczna, współpraca chińsko-kirgiska

Wprowadzenie

We współczesnym świecie polityka zagraniczna to nierozdzielny element działania każdego państwa. Wpływa ona na to, jak dane państwo zostanie odebrane na arenie międzynarodowej oraz co osiągnie w zakładanych przez nie wcześniej celach. Analizując to zjawisko, ciekawym punktem do rozważań staje się dla autorki przykład Chińskiej Republiki Ludowej, państwa, którego polityka zagraniczna przeszła znaczącą transformację. Otwarcie na świat, wprowadzane przez lata gospodarcze reformy, polityka Xi Jinpinga, przyczyniły się do uzyskania przez Państwo Środka miana globalnego gracza.

Poprzez zmiany w chińskiej polityce zagranicznej, które mają na celu osiągnięcie statusu mocarstwa, kraj ten stał się państwem rywalizującym nie tylko z mocarstwami, ale w większej mierze również z krajami sąsiadującymi, nadal się rozwijającymi, które dla Chin stają się szczególnie ważne ze względu na swoje geostrategiczne i ekonomiczne znaczenie. Obszarem, który budzi szczególne zainteresowanie strony chińskiej ze względu na swoje położenie, staje się Azja Centralna w tym Kirgistan, który stał się podstawowym punktem odniesienia w tej pracy.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie przemian zaistniałych w funkcjonowaniu polityki zagranicznej Chińskiej Republiki Ludowej oraz analiza, jak zmiana ta wpłynęła na działanie państw centralnoazjatyckich, w szczególności na Kirgistan po 1991 roku, kiedy obszar ten wskutek rozpadu Związku Radzieckiego stał się bardziej otwarty na chińskie propozycje.

Państwo to wybrane zostało ze względu na wyraźny fakt zainteresowania nim przez stronę chińską, pomimo asymetrii na każdym polu – demograficznym oraz ekonomicznym. Interesujący stał się również fakt, że Kirgistan to jedno z najmniejszych państw Azji Centralnej, któremu z powodu braku znaczących zasobów naturalnych o wiele trudniej jest wyeksponować swoje atuty. w pracy wyodrębnione zostają takie zalety jak wspólna granica lądowa, dzięki której państwa te, jako sąsiedzi mają sobie dużo do zaoferowania. Wzięto również pod uwagę posiadanie przez Kirgistan największej liczby w Azji Centralnej cech demokracji parlamentarnej o czym świadczyć może wysokie na tle sąsiadów miejsce w *Democracy Index* czy *World Press Freedom Index*⁸⁷.

1. Polityka zagraniczna we współczesnych stosunkach międzynarodowych

1.1 Definicje polityki zagranicznej

We współczesnym świecie polityka zagraniczna to nieodłączny element funkcjonowania każdego państwa. Zaryzykować można stwierdzenie, że jest to skomplikowane zjawisko, o którego tworzenie zabiega wiele zainteresowanych nim podmiotów⁸⁸. Jako cel obiera kontakty z innymi podmiotami zagranicznymi, takimi jak państwa czy organizacje międzynarodowe, aby spełniać zaplanowane przez siebie interesy, mające zapewnić bezpieczeństwo na arenie międzynarodowej czy wzrost siły danej jednostki. w każdym z przypadków, polityka zagraniczna kreowana jest przez wskazane do tej funkcji wewnętrzne organy państwowe, a jej założenia spełniane są w wyniku między innymi umów bilateralnych lub multilateralnych z innymi podmiotami. Jeśli chodzi o obowiązującą definicję to nie można opierać się tylko na jednej, istnieje wiele definicji, które posiadają wspólne cechy. Skupiają się one przede wszystkim, na zdefiniowaniu zjawiska opierającego się na międzynarodowych relacjach, które ma na celu osiągnięcie założonych dla jednostki wcześniej korzyści. Występujące różnice w sposobie odbierania tego pojęcia spowodowane są różnymi podejściami do tej kwestii, nie tylko na arenie międzynarodowej, ale i w obrębie państw⁸⁹. XX wiek stał się okresem wielu przekształceń ustrojowych. Zakończyła się II wojna światowa, powstała Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ), rozpoczął się proces dekolonizacji i budowy tożsamości politycznej nowo powstałych państw, wskutek czego pojawiło się wiele nowych krajów. Przyczyniło się to do nawiązywania kolejnych kontaktów i wzmacniania własnej polityki w stosunku do państw, z którymi nawiązywano i rozwijano stosunki dyplomatyczne. Zakończenie II wojny światowej przyczyniło się również do rozwoju regionalnych organizacji międzynarodowych oraz inicjatyw integracyjnych, których międzynarodowe działania wpłynęły na sposób odbierania i definiowania polityki zagranicznej. Zmianie uległo nie tylko szeroko pojęte postrzeganie międzynarodowych relacji, ale też fakt, kto w nich uczestniczy. W rezultacie stosunki międzynarodowe nabrały nowej złożoności, dzięki której polityczne decyzje nie wpływają jedynie na państwo, ale też na wszystkie podmioty, jakimi są wyżej wymienione organizacje⁹⁰. Spowodowało to coraz większe zainteresowanie sprawami międzynarodowymi oraz próbę zdefiniowania pojęcia polityki zagranicznej. Podjęta została ona przez uczonych na całym

⁸⁷ *Democracy Index* oraz *Press Freedom Index* zostaną przedstawione bardziej szczegółowo w dalszej części pracy.

⁸⁸ L. Neack, *Studying foreign policy comparatively*, Rowman & Littlefield, Maryland 2019, s. 9.

⁸⁹ J. J. Piątek, R. Podgórzńska, A. Ranke, *Polityka zagraniczna i strategie bezpieczeństwa państw w międzynarodowych stosunkach politycznych*, Gorzów Wielkopolski 2012, s. 177.

⁹⁰ K. Mingst, *Essentials of international relations*, New York 1999, s. 196.

świecie. Rozwijane są przez nich teorie, ułatwiające zrozumienie wydarzeń, które w stosunkach międzynarodowych mają miejsce każdego dnia⁹¹. Każdy z nich, w swoich badaniach brał pod uwagę różne ujęcia, które przypisywane były do konkretnych nurtów badawczych⁹², dlatego też nie jesteśmy w stanie powiedzieć o stuprocentowej identyczności definicji polityki zagranicznej. Karen Mingst wyróżnia trzy teorie definiowania polityki zagranicznej, teorie liberalną i neoliberalną, realistyczną i neorealistyczną oraz marksistowską. Każda z nich w inny sposób odbiera działanie polityki zagranicznej. Liberalna i neoliberalna skupia się na współzależności między głównymi aktorami, czyli państwami, organizacjami pozarządowymi oraz organizacjami międzynarodowymi. z kolei wizja realistyczna i neorealistyczna pragnie podkreślić jak ważną rolę odgrywa stabilność pomiędzy podmiotami w układzie międzynarodowym, a marksistowska stawia na system kapitalistyczny, którego głównymi aktorami stają się państwowe elity i międzynarodowe firmy⁹³.

Osobą, która przyczyniła się do zmian w kwestii definiowania rozumienia pojęcia polityki zagranicznej, stał się amerykański politolog James Rosenau. Jego twórczość była podstawą utworzenia nowego kierunku w analizie polityki zagranicznej - *comparative foreign policy* (CFP), Rosenau założył również prawdopodobne źródła decyzji w polityce zagranicznej⁹⁴. Badania, które prowadził, pozwoliły mu stworzyć teorię, że polityka zagraniczna to nic innego jak stosunki między państwami, których sukces zależy ma od dynamiki zmian i zdolności adaptacyjnych do przekształceń w środowisku międzynarodowym⁹⁵, „polityka zagraniczna to powtarzające się formy działań lub zaniechań, które władze jednostki politycznej podejmują wobec jednego lub więcej obiektów, w ich środowisku zewnętrznym”⁹⁶. Jeśli chodzi o Williama Wallace'a, przypisuje definicję łącznika pomiędzy sprawami wewnętrznymi danego państwa, a jego środowiskiem międzynarodowym⁹⁷. Polski uczony, Roman Kuźniar przypisuje polityce zagranicznej definicję: „polityka zagraniczna to zorganizowany i skierowany na zewnątrz wysiłek państwa, podporządkowany osiągnięciu jego żywotnych interesów, który wyraża się w kształtowaniu jego zewnętrznego otoczenia (tworzeniu i spajaniu relacji oraz sytuacji korzystnych, zapobieganiu i usuwaniu sytuacji niekorzystnych.”⁹⁸. Ryszard Zięba zaznacza, że „polityka zagraniczna stanowi część ogólnej polityki państwa, która jakkolwiek jest kształtowana w jego systemie wewnętrznym, to jednak realizuje się w systemie międzynarodowym”⁹⁹. Podobną teorię kreuje Laura Neack. Uważa ona, że głównym aktorem polityki zagranicznej są państwa, które dzięki posiadaniu swoich praw i przywilejów, pragną osiągnąć założone cele¹⁰⁰. Jeśli chodzi o Józefa Kukułkę, polityka zagraniczna jest dla niego działalnością, która dąży do ochrony i maksymalizacji uznawanych

⁹¹K. Mingst, *op.cit.*, s. 196.

⁹²J. J. Piątek, R. Podgórzeńska, A. Ranke, *op. cit.*, s. 177.

⁹³K. Mingst, *op.cit.*, s. 66-82.

⁹⁴A. Umińska-Woroniecka, *Kategoria przywództwa politycznego w analizie polityki zagranicznej*, w.: *Annales UMCS-Lublin*, nr 24, Lublin 2017, s. 97.

⁹⁵T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna w przestrzeni teoretycznej*, w: *Polityka zagraniczna, aktorzy, potencjały strategii*, T. Łoś-Nowak (red.), Warszawa 2011, s. 26.

⁹⁶W. Kostecki, *Polityka zagraniczna. Teoretyczne podstawy badań* Warszawa 1988, s. 63.

⁹⁷T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna- stałe i zmienne komponenty procesu formułowania i realizacji*, w: *Polityka zagraniczna, aktorzy, potencjały strategii*, T. Łoś-Nowak (red.), Warszawa 2011, s. 42- 47.

⁹⁸R. Kuźniar, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, w: *Stosunki międzynarodowe – geneza, struktura, dynamika.*, E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), Warszawa 2000, s. 112.

⁹⁹R. Zięba, *Cele polityki zagranicznej państwa*, w: *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, R. Zięba (red.), Toruń 2005, s. 18.

¹⁰⁰L. Neack, *op.cit.*, s. 7-8.

i wybieranych systemów wartości, a także interesów w obrębie państwa oraz w kręgu międzynarodowym¹⁰¹. Duże zainteresowanie definiowaniem polityki zagranicznej wyrażane jest przez Wojciecha Kosteckiego. w swojej pracy „Polityka zagraniczna. Teoretyczne podstawy badań”, nawiązuje do wielu teorii. Jedną z nich staje się teoria Jerzego Prokopczuka, który twierdzi, że polityka zagraniczna to zjawisko, mające na celu „umacnianie niepodległości i integralności państwa, dążenie do przyspieszenia rozwoju społeczno-ekonomicznego, wysiłki na rzecz zapewnienia należytej pozycji międzynarodowej”¹⁰². Z kolei F. A. Sondermann uważa, że pojęcie to, to nic innego jak aktywność podmiotów wewnątrz państwa, które jako zadanie obierają oddziaływanie na politykę innych państw lub ich wewnętrznych podmiotów¹⁰³.

Jak widać, każda z przytoczonych definicji, mimo różnic, porusza podobne aspekty definicji polityki zagranicznej. Mimo to, na koniec warto przytoczyć jeszcze jednego uczonego, Hansa Morgenthau’a, przedstawiciela realizmu klasycznego, który twierdzi, że polityka międzynarodowa to nic innego jak walka o potęgę. Mało istotne stają się wtedy metody i sposoby dążenia do założonego przez państwo celu. Każda realizacja celu za pośrednictwem polityki zagranicznej, zmierza do jednego. Do walki o rozszerzenie potęgi danego państwa na różnych płaszczyznach¹⁰⁴.

1.2 Cele polityki zagranicznej

Określanie celów polityki zagranicznej to nieodłączny element prawidłowego funkcjonowania każdego państwa. Nie są one identyczne w każdym z państw, ponieważ we współczesnym świecie nie mamy do czynienia z takimi samymi potencjałami ekonomicznymi i politycznymi¹⁰⁵. Jeden z uczonych, H. Lentner przypisuje polityce zagranicznej definicję, która mówi, że ma ona na celu przede wszystkim dobór celów, odnalezienie odpowiednich środków do jego realizacji i ostatecznie zapoczątkowanie działania¹⁰⁶. O dokładniejszym sposobie, w jaki cele są realizowane, decyduje później wiele czynników. Interesy te odnoszą się do trwałych i długoterminowych wartości, które w odróżnieniu do sposobu ich realizacji zazwyczaj nie ulegają zmianie¹⁰⁷. Do najważniejszych z nich bez wątpienia należą: terytorium (wielkość państwa, przebieg granic), liczba ludności, potencjał gospodarczy, kwestie militarne czy sama doktryna polityki zagranicznej lub świadomość społeczna¹⁰⁸. Mimo to istnieje również wspólna grupa, która obowiązuje je wszystkie. Podziału takiego dokonuje Jerzy Kukułka, w swojej pracy porusza ściśle ze sobą powiązane cele, a są nimi: zapewnienie bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych, wzrost siły państwa, wzrost pozycji międzynarodowej i prestiżu państwa oraz kształtowanie zasad działania środowiska międzynarodowego¹⁰⁹. To, który z nich staje się najważniejszy, zależy jedynie od kondycji, w jakiej w danym momencie znajduje się państwo i w każdej chwili, w zależności od sytuacji, może ulec zmianie. Istnieją również przypadki, kiedy

¹⁰¹J. Piątek, R. Podgórska, A. Ranke, *op.cit.*, s. 178.

¹⁰²W. Kostecki, *op.cit.*, s. 47.

¹⁰³*Ibidem*, s. 51.

¹⁰⁴H. J. Morgenthau, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, Vol. 6, New York 1997, s. 31-32.

¹⁰⁵T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna- stałe i zmienne komponenty procesu formułowania i realizacji*, w: *Polityka zagraniczna, aktorzy, potencjały strategii*, T. Łoś-Nowak (red.), Warszawa 2011, s. 51.

¹⁰⁶W. Kostecki, *op.cit.*, s. 63.

¹⁰⁷L. Neack, *op.cit.*, s. 19.

¹⁰⁸R. Kuźniar, *op.cit.*, s. 113-114.

¹⁰⁹J. Kukułka, *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1982, s. 43-44.

poprzez swoją słabość i niezdolność do prawidłowego funkcjonowania, państwo nie precyzuje celów polityki zagranicznej. Skutkuje to brakiem możliwości oceny polityki zagranicznej poprzez inne państwa oraz może przyczynić się do zaniku jej efektywności¹¹⁰.

Zapewnienie państwu bezpieczeństwa w stosunkach międzynarodowych jest jednym z najważniejszych celów, który może zostać obrany przez dane państwo. Jest oczywiste, że bez bezpieczeństwa państwo nie będzie w stanie prawidłowo funkcjonować, nie wspominając już o jakichkolwiek znaczących działaniach na arenie międzynarodowej. Zachowanie odpowiedniej polityki bezpieczeństwa państwa nie może skupić się jedynie na obecnie występujących zagrożeniach. Należy również przewidywać, co może stać się w przyszłości i odpowiednio wcześniej temu zapobiegać¹¹¹. Warto również wspomnieć o punkcie widzenia przedstawicieli nurtu realistycznego. Uważają oni, że ochrona integralności terytorialnej państwa przed ingerencją innych staje się kluczowa. Termin „bezpieczeństwo” jest również rozumiany przez nich jako: bezpieczeństwo obywateli poza granicami państwa, ochrona interesów gospodarczych czy nawet ochrona oraz rozwój własnych ideologii. Wielu realistów uważa, że bezpieczeństwo jest najważniejsze i że bez jego zaspokojenia, nie można mówić o realizacji innych celów¹¹².

Kolejnym celem polityki zagranicznej staje się wzrost siły państwa, tej materialnej oraz moralnej. Poprzez realizację tego celu każde z państw, poprzez założenia swojej polityki zagranicznej, dąży do stworzenia korzystnych dla obywateli warunków wewnętrznych dla przyspieszenia wzrostu ekonomicznego, zwiększenia potencjału militarnego oraz uintensywnienia działań takich sektorów jak: naukowy, techniczny czy kulturalny. Spełnienie tych założeń staje się dopiero gwarantem zaspokojenia potrzeb obywateli oraz może poskutkować wzrostem siły danego kraju w stosunkach międzynarodowych¹¹³.

Wiele krajów posiada aspirację do pełnienia znaczącej roli na arenie międzynarodowej. Dlatego też, wzrost pozycji oraz potęgi danego państwa staje się tak ważnym celem. Państwa zmierzają do polepszenia swojej pozycji w wielu dziedzinach: gospodarczych, politycznych czy naukowych. Dążeniom tym sprzyjać mogą czynniki, które wchodzi w skład potęgi danego państwa. Są to między innymi: położenie danego państwa, bogactwo zasobów naturalnych, potencjał przemysłowy, gotowość bojowa, charakter narodowy, morale narodowe, jakość dyplomacji oraz jakość rządu¹¹⁴. Dzięki spełnieniu jak największej liczby wymienionych wyżej kryteriów oraz działaniu na rzecz wzrostu potęgi, państwa pragną osiągnąć bardziej znaczącą pozycję w stosunkach międzynarodowych. Zdobyta pozycja świadczyć może o niczym innym jak prestiżu, o tym, jak dane państwo odbierane jest przez inne podmioty. Wysoka pozycja międzynarodowa oraz prestiż to uznanie i respekt wobec danego państwa.

Kształtowanie zasad działania środowiska międzynarodowego, to bardzo ważny cel, który może pomóc w nawiązywaniu międzypaństwowych relacji. Każde z państw zakłada stabilizację stosunków międzynarodowych lub wprowadzenie do niej zmian, ponieważ jest to sposób na osiągnięcie założonych przez siebie celów polityki zagranicznej. Poprzez kształtowanie nowych

¹¹⁰T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna- stałe i zmienne komponenty procesu formułowania i realizacji*, w: *Polityka zagraniczna, aktorzy, potencjały strategii*, T. Łoś-Nowak (red), Warszawa 2011, s. 51-52.

¹¹¹Ibidem, s. 52.

¹¹²G. Palmer, T. Clifton Morgan, a *Theory of Foreign Policy*, Princeton 2006, s. 16-17.

¹¹³R. Zięba, *op.cit.*, s. 52-53.

¹¹⁴H. J. Morgenthau, *op.cit.*, s. 127-168.

praw, norm i instytucji międzynarodowych państwa są szczególnie zainteresowane tworzeniem tych instytucji, które dadzą im najwięcej korzyści związanych z zaspokojeniem swoich interesów i własnego bezpieczeństwa zewnętrznego¹¹⁵.

1.3 Mali i wielcy gracze na arenie międzynarodowej

Polityka zagraniczna państw zależy od wielu czynników. Przyjmuje się, że są to między innymi: „czynniki geograficzne, geopolityczne, geoeconomiczne i demograficzne”¹¹⁶. Ich prawidłowe funkcjonowanie lub jego brak jest w stanie określić pozycję państwa na arenie międzynarodowej rolę jaką odgrywa. Podział, który pozwala odróżnić państwa poprzez ich polityczno-ekonomiczny status proponuje Janusz Stefanowicz. Wymienia on trzy rodzaje państw: supermocarstwa i mocarstwa, państwa małe i średnie oraz państwa upadłe.

Znaczący wpływ na stosunki międzynarodowe i układ sił posiadają supermocarstwa i mocarstwa. Jest to niewielka grupa państw, które „potęgą, a zatem zasięgiem i siłą wpływów przewyższają w wyraźnym stopniu inne państwa”¹¹⁷. Ich znaczenie na arenie międzynarodowej, szczególnie dobrze odzwierciedla rozwinięte wojsko oraz sektor ekonomiczny. w odróżnieniu do mocarstw, supermocarstwa posiadają potencjał, który pozwala im dominować nad pozostałymi uczestnikami stosunków międzynarodowych we wszystkich kwestiach życia międzynarodowego. z kolei mocarstwa nie posiadają aż takiej potęgi i skupiają swoje siły w regionie lub danym sektorze¹¹⁸, na przykład poszerzają swoją dominację poprzez wpływy kulturowe¹¹⁹. Każde z nich dąży do wywierania wpływu na otoczenie zgodnie ze swoimi ambicjami czy byciem hegemonem w danym regionie. Do dnia dzisiejszego nie stworzono żadnego aktu normatywnego, który miałby regulować przynależność do tej grupy, dlatego też przyjmuje się kryterium, według którego można uznać państwo jako mocarstwo. Jest to stałe miejsce w Radzie Bezpieczeństwa ONZ, przynależność do G-8, czy uczestnictwo w misjach pokojowych i humanitarnych¹²⁰. Co więcej, według Hansa Morgenthau’a, uważanego za jednego z autorów koncepcji realizmu politycznego, potęga narodu nie zależy jedynie od stosowanej przez państwo dyplomacji oraz prezentowanych przez nie sił zbrojnych. Opiera się ona również na efektywności własnej myśli politycznej, która poprzez swoje założenia może stać się atrakcyjna dla mniejszych państw¹²¹.

Grupa państw średnich i małych to grupa najbardziej zróżnicowana, nie tylko pod względem rozwoju gospodarczego, ale i wielkości samego państwa, czy też liczby ludności. Mianem państw średnich określać możemy państwa, których liczba ludności mieści się w przedziale 10-15 milionów oraz w przypadku państw słabiej rozwiniętych, około 20-30 milionów¹²². Mimo to, na współczesnej arenie międzynarodowej mamy do czynienia z państwami takimi jak Szwajcaria, które nie mieszczą się w przytoczonych powyżej przedziałach,

¹¹⁵R. Zięba, *op.cit.*, s. 55-57.

¹¹⁶T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna w przestrzeni teoretycznej*, w: *Polityka zagraniczna, aktorzy, potencjały strategii*, T. Łoś-Nowak (red.), Warszawa 2011, s.34.

¹¹⁷J. Stefanowicz, *Anatomia polityki międzynarodowej*, Toruń 2000, s. 112.

¹¹⁸T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna...*, *op. cit.*, s. 36-37.

¹¹⁹J. Stefanowicz, *op.cit.*, s. 111-112.

¹²⁰T. Łoś-Nowak, *op. cit.*, s. 37.

¹²¹H. J. Morgenthau, *op.cit.*, s. 168-169.

¹²²B. Thorhallsson, S. Steinsson, *Small State Foreign Policy*, w: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, Oxford 2016, s. 3, <http://uni.hi.is/baldurt/files/2018/09/Small-State-Foreign-Policy-5404.pdf> (dostęp: 10.04.2020).

a zdecydowanie nie można zaliczyć jej do grupy państw małych. Dlatego też Janusz Stefanowicz, prawidłowo stwierdza, że grupa ta, to grupa, która wywołuje najwięcej kontrowersji. Co więcej, dochodzi on do konkluzji, że „jedynym wiarygodnym kryterium podziału na państwa średnie i małe jest kryterium funkcjonalne: roli w społeczności międzynarodowej i zasięgu interesów”¹²³. Wnioskuje również, że państwa średnie, jeżeli tylko sprzyjają im warunki ekonomiczne i jeśli potrafią z nich prawidłowo korzystać, są w stanie zachować swoją niezależność, i prowadzić skuteczną politykę zagraniczną, dzięki której mogą stać się potencjalnymi sojusznikami mocarstw. Małe państwa również mogą dążyć do podobnych celów jak średnie, lecz niestety od samego początku znajdują się na słabszej pozycji. Z góry zakłada się, że nie odgrywają one tak znaczącej roli jak mocarstwa czy państwa średnie i są jedynie zależnym od innych podmiotów uczestnikiem polityki zagranicznej. O roli małych państw dowiadujemy się z książki *Small States in World Politics. Explaining Foreign Policy Behavior*. Państwa te w swojej polityce zagranicznej mają przede wszystkim tendencję do: stosunkowo niewielkiego zaangażowania w sprawy światowe, zawiązywania międzynarodowych umów i dołączania do międzynarodowych organizacji, jeśli tylko istnieje taka możliwość, dążenia do współpracy z innymi państwami i unikania konfliktów oraz polegania na mocarstwach w zakresie nie tylko partnerstwa, ale również i ochrony¹²⁴. Te tendencje ukazują je jako państwa niewiele znaczące na arenie międzynarodowej. Mimo to, nie powinno się od razu ich przekreślać. Nawet małe państwo, o stosunkowo niewielkim terytorium, czy małej liczbie ludności lub takie które nie dysponuje bogactwami naturalnymi może stać się odpowiednim partnerem do tworzenia polityki zagranicznej¹²⁵. Ważne jest, aby każde z państw inteligentnie planowało swoje zamiary w stosunkach międzynarodowych, ponieważ w dzisiejszych czasach „nie wielkość, ale jakość, nie skala, ale stopień przetworzenia”¹²⁶ deklaruje, jak państwo będzie odbierane na arenie międzynarodowej.

Ostatnią grupą, która została wymieniona to państwa upadłe i dysfunkcyjne. O ich przynależności do tej grupy nie świadczą jak w poprzednich przypadkach wielkość państwa czy liczba ludności, tylko sytuacja, w której się znajdują. Świadczą o niej między innymi słabo rozwinięta gospodarka i niedostatecznie dobrze rozwinięty sektor technologiczny. Co więcej, ich niewydolność objawia się w nieprawidłowym zarządzaniu państwem przez instytucje do tego przeznaczone. Władze nie są w stanie opanować zaistniałej sytuacji, takiej jak korupcja, nepotyzm, a sama decyzja o tym kto, tę władzę będzie sprawował znajduje się w rękach przekupionych graczy, którzy w większej mierze myślą o własnych korzyściach, a nie korzyściach, które mogłyby zostać przeznaczone dla mieszkańców¹²⁷.

¹²³J. Stefanowicz, op. cit., s. 116.

¹²⁴J. A. K. Hey, *Introducing Small State Foreign Policy*, w: *Small States in World Politics. Explaining Foreign Policy Behavior*, J. A. K. Hey (red.), Boulder 2003, s. 3-5.

¹²⁵T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna ...*, op. cit., s. 38.

¹²⁶Ibidem, s. 39, więcej w: A. Kossowska, *Duża Unia małych krajów-państwa małe w Unii Europejskiej*, w: R. Żelichowski (red.), *Małe państwa Europy Zachodniej i terytoria o statusie specjalnym*, Warszawa 2008.

¹²⁷T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna*, op. cit., s. 39.

2. Chińska polityka zagraniczna wobec Kirgistanu

2.1 Uwarunkowania polityczno-gospodarcze współpracy chińsko-kirgiskiej.

Kirgistan to państwo znajdujące się na terenie Azji Centralnej, graniczące z czterema sąsiadami. Są nimi: Chiny (1063 kilometrów), Kazachstan (1212 kilometrów), Tadżykistan (984 kilometrów) oraz Uzbekistan (1314 kilometrów). Jego powierzchnia wynosi niespełna dwieście tysięcy kilometrów kwadratowych, co sprawia, że jest najmniejszą republiką centralnoazjatycką¹²⁸. Dane Narodowego Komitetu Statycznego Republiki Kirgiskiej z początku 2019 roku wskazują, że liczba ludności wyniosła 6,389,500¹²⁹. Kirgiski produkt krajowy brutto (PKB) w przeliczeniu na jednego mieszkańca plasuje się na przedostatnim miejscu w rankingu państw Azji Centralnej, co można zauważyć w zamieszczonej poniżej tabeli. w 2018 roku wyniósł on 1,279.9 USD, wyprzedzając jedynie Tadżykistan (826.6 USD). Pierwsze miejsce zajął Kazachstan, który osiągnął poziom 9,814.8 USD. w przypadku PKB per capita wszystkich państw Azji Centralnej mówi się o tendencji zwykłej. Dla przykładu w 2000 roku wartość kazachskiego wyniosła 1,299 USD a kirgiskiego jedynie 279 USD.

Tabela 1. PKB państw Azji Centralnej na 2018 rok.

Kraj	PKB per capita (\$)
Kirgistan	1279.9
Kazachstan	9814.8
Turkmenistan	6966.6
Uzbekistan	1532.4
Tadżykistan	826.6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z: The World Bank, GDP per capita (current US\$) - Tajikistan, Uzbekistan, Kyrgyz Republic, Turkmenistan, Kazakhstan, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=TJ-UZ-KG-TM-KZ&fbclid=IwAR3S9wZhkXfBRQH2zFPjzOAwHdl_rhuFJO1pOuhdSxdybo3kRQ5tRApoMvc, (dostęp: 10.05.2020).

Dzięki tym danym z łatwością odwołać się można do wcześniej wspomnianych w pracy publikacji: *Small States in World Politics. Explaining Foreign Policy Behavior* czy *Small State Foreign Policy*, które poprzez takie czynniki jak powierzchnia czy PKB, na arenie międzynarodowej klasyfikują Kirgistan jako państwo małe. Dla porównania Chińska Republika Ludowa to państwo o powierzchni dziewięciu i pół miliona kilometrów kwadratowych, przewidują się, że w połowie roku 2020 liczba ludności wyniesie 1,394,015,977¹³⁰. Relacje te z oczywistych względów pozostają

¹²⁸CIA, The World Factbook, *Central Asia: Kyrgyzstan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, (dostęp: 4.05.2020).

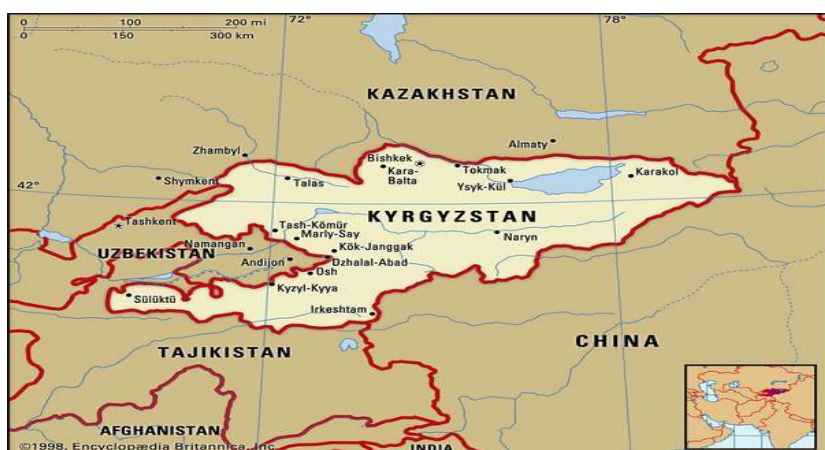
¹²⁹Natsional'nyy statisticheskiy komitet Kyrgyzskoy Respubliki, *Dinamika postoyannogo naseleniya*, <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/316/>, (dostęp: 21.05.2020).

¹³⁰CIA, The World Factbook, *East Asia/Southeast Asia: China*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>, (dostęp: 4.05.2020).

asymetryczne, różnice widoczne są na każdym polu-demograficznym, ekonomicznym, mimo to państwa te wyrażają obustronne zainteresowanie współpracą.

Wspominając o współczesnych stosunkach tych dwóch państw, warto również nadmienić początki ich współpracy. Pierwsze interakcje pomiędzy Kirgistanem a Chińską Republiką Ludową sięgają ponad tysiąca lat, kiedy to Chiny zaczęły prężnie rozszerzać swoją strefę wpływów coraz bardziej na zachód i rozpoczęły kontrolowanie takich obszarów jak dzisiejszy Sinciang. Wtedy właśnie Chińczycy Han nawiązali pierwsze relacje z etniczną grupą Kirgizów, która prowadząc nomadyczny tryb życia, wędrowała po tych obszarach od wielu wieków. Warto zauważyć, że jednym z wrogów głównego bohatera w najważniejszym dla Kirgizów dziele, *Eposie o Manasie*¹³¹, który był przekazywany ustnie przez co najmniej 1000 lat, był właśnie Chińczyk. Świadczy to o niczym innym, jak o wielowiekowych kontaktach, które zatrzymane zostały na czas sowieckiej ekspansji nie tylko w Kirgistanie, ale i w całej Azji Centralnej.

Rysunek 1. Mapa przedstawiająca położenie geograficzne Kirgistanu

Źródło: <https://www.britannica.com/place/Kyrgyzstan> (dostęp: 5.05.2020).

Na początku lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku, zaraz po upadku Związku Radzieckiego, Kirgistan utracił wiele swoich powiązań gospodarczych z innymi byłymi republikami radzieckimi. Aby wyjść z trudnej sytuacji, rząd Kirgistanu, kierowany przez Askara Akajewa, znajdując niezapełnioną do tej pory niszę, postanowił, że kraj stanie się węzłem tranzytowym dla handlu pomiędzy Chinami, Kazachstanem oraz Rosją. Działania te przyczyniły się również do jego przystąpienia w 1998 roku do Światowej Organizacji Handlu (WTO)¹³². Wtedy też Republika Kirgiska zaczęła być postrzegana przez zewnętrznych obserwatorów jako Szwajcaria Azji Centralnej. Sprzyjały temu nie tylko wysokie pasma górskie takie jak Tianszan, ale i przekonanie, że dzięki dobrze rządzonemu państwu, które wspierane miało być zagranicznymi inwestycjami oraz hojną pomocą, Kirgistan odniesie sukces nie tylko gospodarczy, ale i polityczny. Niestety, ponad ćwierć wieku później kraj ten utrzymał jedynie zasłużoną renomę swojego naturalnego piękna, a perspektywa sukcesu gospodarczego oraz politycznego została już dawno zapomniana.

¹³¹ros. *Epos o Manase*

¹³²I. Overland, R. Vakulchuk, *op.cit.*, s.121.

Kiedy zachodni inwestorzy powoli zaczęli wycofywać się ze swoim wsparciem, a znaczenie Rosji coraz bardziej się zmniejszało, Kirgistan stał się zależny od Chin, które stały się jego największym partnerem handlowym¹³³.

Czynnikiem, który sprzyja rozwojowi kontaktów pomiędzy tymi dwoma państwami, jest bezapelacyjnie ich bliskość oraz lądowa granica o długości 1063 kilometrów, dzięki której państwa te, jako sąsiedzi, mają sobie dużo do zaoferowania¹³⁴. Co więcej, kolejnym powodem zainteresowania przez stronę chińską tym małym, centralnoazjatyckim państwem staje się fakt, że jest ono państwem, któremu najbliższej jest do demokracji parlamentarnej. Odzwierciedla to *Democracy Index* z 2019 roku, który uplasował Kirgistan na 101 miejscu na 167 państw¹³⁵ i nadał mu miano państwa o systemie hybrydowym¹³⁶, czyli państwa, które łączy ze sobą cechy demokratyczne, takie jak częste i bezpośrednie wybory z cechami autokratycznymi, takimi jak polityczne represje¹³⁷. Dla porównania inne państwa Azji Centralnej, czyli: Kazachstan, Tadżykistan, Turkmenistan oraz Uzbekistan zajęły kolejno 139, 159, 162 oraz 157 miejsce i uznane zostały za reżimy autorytarne¹³⁸. Podobna sytuacja ma miejsce, jeśli chodzi o indeks wolności prasy, czyli *Press Freedom Index*, który w 2020 roku uplasował Kirgistan na 82 pozycji ze 180 branych pod uwagę państw¹³⁹. Nie można mimo tego zapominać, że chociaż Kirgistan to państwo zajmujące najwyższą w Azji Centralnej pozycję w rankingu określającym poziom demokracji, to korupcja oraz niestabilność polityczna, które napędzane są niezgodnościami pomiędzy rywalizującymi ze sobą klanami, zwiększa systemową niestabilność. Warto przypomnieć, że dwóch prezydentów Askar Akajew oraz Kurmanbek Bakijew zostało obalonych poprzez gwałtowne protesty i zmuszonych do opuszczenia kraju. Protesty te miały miejsce w 2005 oraz w 2010 roku. Pierwszy z nich, nazwany później Tulipanową Rewolucją doprowadził do obalenia przez opozycję prezydenta Akajewa. z kolei drugi z nich zakończył rządy Bakijewa, znajdującego się na stanowisku prezydenta od czasu Tulipanowej Rewolucji. Powstały w 2010 roku chaos, związany z protestami, pochłonął 400 zabitych. Dane ONZ podają, że prawie trzysta tysięcy osób zostało przesiedlonych, a sto tysięcy uciekło do sąsiadującego Uzbekistanu¹⁴⁰. Pomimo tych prób obalenia skorumpowanego rządu, nieustająca korupcja nadal przyczynia się do wysokiej pozycji

¹³³S. Hedlund, *China finds investment in Kyrgyzstan a risky necessity*, Geopolitical Intelligence Services, 2019, <https://www.gisreportsonline.com/china-finds-investment-in-kyrgyzstan-a-risky-necessity,economy,2843.html>, (dostęp: 5.05.2020).

¹³⁴A. Omuralieva, *China-Kyrgyzstan relations*, Hacettepe University Institute of Social Sciences Department of International Relations, Ankara 2014, s. 16, <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/2557/59c60ceb-49b7-486f-b67d-f5bc797bff6c.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, (dostęp: 5.05.2020).

¹³⁵The Economist Intelligence Unit, *Democracy Index 2019. a year of democratic setbacks and popular protest*, s. 12, <http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy-Index-2019.pdf&mode=wp&campaignid=democracyindex2019>, (dostęp: 5.05.2020).

¹³⁶T. Kudryavtseva, *Kyrgyzstan ranked as country with hybrid political regime*, https://24.kg/english/74820_Kyrgyzstan_ranked_as_country_with_hybrid_political_regime/, (dostęp: 5.05.2020).

¹³⁷J. F. Gagné, *Hybrid Regimes*, Oxford bibliographies, <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756223/obo-9780199756223-0167.xml>, (dostęp: 21.05.2020).

¹³⁸The Economist Intelligence Unit, op. cit., s. 13-14.

¹³⁹Reporters Without Borders, *2020 World Press Freedom Index*, <https://rsf.org/en/ranking>, (dostęp: 22.05.2020).

¹⁴⁰C. Putz, *Remembering Kyrgyzstan's Revolutions. Two revolutions in ten years, is Kyrgyzstan any better off*, The Diplomat, <https://thediplomat.com/2015/04/remembering-kyrgyzstans-revolutions/>, (dostęp: 23.05.2020).

w *Corruption Perceptions Index*, w 2019 roku Kirgistan zajął 126 miejsce na 180 państw¹⁴¹. Jeśli chodzi o Chińską Republikę Ludową, zajęła ona jedynie wyższe miejsce w *Corruption Perceptions Index*, 80¹⁴². w tych samych rankingach *Democracy Index* oraz *Press Freedom Index* uplasowała się kolejno na 153¹⁴³ oraz 177 miejscu¹⁴⁴.

Po ogłoszeniu w 2013 roku Inicjatywy Pasa i Szlaku BRI, prezydent Xi oraz ówczesny prezydent Kirgistanu Ałmazbek Szarszenowicz Atambajew, spotykając się w ramach szczytu SOW w Biszkeku, oznajmili, że od tego czasu relacje pomiędzy oboma państwami nazywane będą strategicznym partnerstwem. Stosunki te zostały wzmocnione w 2014 roku, kiedy pod presją Rosji, rząd Kirgistanu zlikwidował bazę lotniczą Manas, założoną w 2001 roku przez Stany Zjednoczone, która służyła jako miejsce postoju dla sił amerykańskich stacjonujących w Afganistanie. Skutkowało to zaprzestaniem uiszczania przez stronę amerykańską opłaty za wynajem lotniska i spowodowało zainteresowanie strony chińskiej, która z chęcią zapragnęła tę lukę wypełnić. Po spotkaniu obecnego prezydenta Kirgistanu, Sooronbaj Szaripowicz Dżeenbekow z prezydentem Chin w czerwcu 2018 roku, ogłoszono, że wzajemne stosunki są na najwyższym poziomie w historii¹⁴⁵. Mimo takich zapewnień, stosunki te uznać można za bardzo nierówne. Kirgistan, państwo o stosunkowo krótkiej historii niepodległościowej, które nie może równać się z Chinami, potężnym państwem o bogatej historii. Tak więc można stwierdzić, że ich stosunki gospodarcze i polityczne stanowią przykład relacji pomiędzy mocarstwem a małym sąsiadującym z nim państwem.

2.2 Chińskie inwestycje na terenie Kirgistanu.

W odróżnieniu od takich państw jak Kazachstan, gdzie obecność chińska opiera się w większej mierze na wydobyciu cennych zasobów naturalnych, w Kirgistanie, z powodu jego mniejszej powierzchni oraz dostępu do mniejszej ilości złóż, inwestuje się w modernizację dróg, budowanie linii energetycznych czy gazociągów tranzytowych oraz upowszechnianie Chińskiej Republiki Ludowej poprzez instytucje takie jak Instytuty Konfucjusza, które mają przyczynić się do promowania kultury chińskiej, pozyskania przez mieszkańców Kirgistanu wiedzy na temat tego państwa oraz gromadzenia przez Chiny informacji na temat bieżącej dynamiki wydarzeń w Kirgistanie. Inwestycje chińskie w Kirgistanie nabrały tempa szczególnie po ogłoszeniu w 2013 inicjatywy BRI.

W ostatnich latach rząd Chin wspierał realizację kilku dużych projektów infrastrukturalnych w Kirgistanie. Projekty drogowe o łącznych kosztach ponad miliarda dolarów mają na celu poprawę łączności na terenie Kirgistanu w kierunkach północ-południe i wschód-zachód. Jednocześnie projekty te są częścią międzynarodowych korytarzy, które zostały zaprojektowane w celu poprawy jakości połączeń transportowych w Azji Centralnej z takimi regionami jak: Chiny,

¹⁴¹Transparency International, *Corruption Perceptions Index*, s. 3. https://images.transparencycdn.org/images/2019_CPI_Report_EN_200331_141425.pdf, (dostęp: 5.05.2020).

¹⁴²Ibidem, s. 2.

¹⁴³The Economist Intelligence Unit, op. cit., s.14.

¹⁴⁴Reporters Without Borders, op. cit.

¹⁴⁵S. Hedlund, *China finds investment...*, op.cit.

Azja Południowa i Zachodnia oraz z Europą¹⁴⁶. Więcej o tych projektach można przeczytać w dokumencie Ministerstwa Transportu i Komunikacji Republiki Kirgiskiej. Wspomina się tam między innymi o modernizacji połączenia drogowego pomiędzy Biszkekiem, Naryniem oraz przełęczą Torugart, znajdującą się w pobliżu chińskiej granicy. Jej całkowita długość ma wynieść 539 kilometrów, a sama droga ma przyczynić się do swobody w przepływie pasażerów oraz towarów, rozszerzeniu międzynarodowego handlu oraz polepszeniu stosunków gospodarczych z sąsiadującymi państwami. Kolejna inwestycja to połączenie między Oszem, Sary-Tashem a miastem znajdującym się przy przejściu granicznym z Chinami, Irkeshtamem. w dokumencie można przeczytać, że kompletna długość tego odcinka wynosi 258 kilometrów. Trasa ta ułatwia połączenie między Kirgistanem, Tadżykistanem i Chinami ku Afganistanowi i Pakistanowi. Gwarantuje ona połączenie górskich terenów Kirgistanu z jego centralną częścią, co w przyszłości może skutkować zrównoważonym rozwojem społeczno-gospodarczym na terenie całego państwa, ponieważ do dnia dzisiejszego górzyste, trudno dostępne części Kirgistanu prosperują gorzej niż duże ośrodki miejskie. Następnie dokument przytacza modernizację połączenia Sarytash-Karamyk, które ma na celu połączenie Chin, Tadżykistanu, Afganistanu, Uzbekistanu i Turkmenistanu wraz z Kirgistanem. Jest to część trasy łączącej Iran z Afganistanem, Pakistanem, Kazachstanem oraz Federacją Rosyjską. Dokument Ministerstwa Transportu i Komunikacji Republiki Kirgiskiej zawiera również informację, że wszystkie z tych inwestycji sfinansowane zostały ze środków chińskich w postaci pożyczek udzielonych Kirgistanowi¹⁴⁷. Trwające obecnie projekty połączeń drogowych, po ukończeniu stworzą sieć dróg odpowiadających za tranzyt z Chin przez terytorium Kirgistanu we wszystkich możliwych kierunkach.

W roku 2009 rozpoczęły się rozmowy strony chińskiej ze stroną kirgiską na temat unowocześnienia linii energetycznych w południowej części Kirgistanu, dwa lata później miało miejsce podpisanie umowy, które zapoczątkowało modernizację. Głównym zamierzeniem tego projektu było doprowadzenie energii elektrycznej do mieszkańców trudno dostępnych górskich regionów oraz zapewnienie Kirgistanowi niezależności w dostawach. Projekty opiewały na łączną kwotę prawie miliarda dolarów¹⁴⁸. Zmodernizowana została wodna elektrownia Toktogul, co umożliwiło na zwiększenie wydajności jej kaskad. Co więcej, dzięki modernizacji i przebudowie wybudowanych już wcześniej podstacji, miasta takie jak Osz, Batken czy Jalalabad pozyskały sprawniejsze zasilanie. Plany te objęły również budowę linii przesyłowej Datka-Kemin oraz podstacji Datka, która dzięki podłączeniu do stacji Kemin w północnej części kraju, stała się głównym węzłem energetycznym i pozwoliła na podłączenie się z podstacjami o tym samym napięciu między innymi w Tadżykistanie, co przyczyniło się do zwiększenia eksportu energii w tym regionie¹⁴⁹. Kolejnym projektem energetycznym jest budowa nowych części stołecznej elektrociepłowni, które zostały oddane do użytku w 2017 roku. Inwestycja ta spotkała się niezadowolaniem opinii publicznej, która wytknęła rządowi w Biszkeku, że poprzez zawarcie

¹⁴⁶R. Mogilevskii, *Kyrgyzstan and the Belt and Road Initiative*, University of Central Asia, Bishkek 2019, s. 9, <https://www.ucentralasia.org/Content/downloads/UCA-IPPA-Wp50%20-%20ENG.pdf>, (dostęp: 6.05.2020).

¹⁴⁷Dokument Ministerstwa transporta i komunikacji Kirgizskiej Republiki o rozwoju infrastruktury, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/doc/2014/wp5/wp5eatl/WP5_GE2_11th_session_Ms_Nalobina_Kyrgyzstan.pdf, (dostęp: 06.05.2020).

¹⁴⁸R. Mogilevskii, *Kyrgyzstan and the Belt ...op.cit.*, s. 16-17.

¹⁴⁹Projekt *Modernizatsiya liniy elektroperedachi na yuge Kyrgyzstana*, <http://nesk.kg/ru/aktsioneram-i-investoram/proekty/modernizatsiya-linij-elektroperedachi-na-yuge-kyrgyzstana> (dostęp: 7.05.2020).

umowy o pożyczkę z *China Exim Bank*, rząd po raz kolejny skierował się w kwestii finansowej do swojego większego sąsiada. Kwestię tą skomentowano jako fakt, że pożyczki te pobierane są jedynie w celu zaopatrzenia Kirgistanu w potrzebne środki, które umożliwią mu dalszy rozwój¹⁵⁰. W kwestii chińskich inwestycji warto również wspomnieć o roku 2013 i udzielonej przez Chiny pożyczce o 1,4 miliarda dolarów, która przeznaczona została na budowę dwustudwudziestopięciokilometrowego odcinka gazociągu, który dzięki połączeniu Kirgistanu z Chinami będzie transportował gaz z Turkmenistanu. W odróżnieniu od swoich sąsiadów Kirgistan nie jest bogaty w zasoby takich surowców jak gaz czy ropa, lecz zajmuje się wydobywaniem złota. W 2013 roku szacowało się, że chińskie firmy prowadziły działalność wydobywczą tego surowca w 79 z 228 złóż istniejących na terenie tego państwa¹⁵¹.

Ważnym aspektem, chińskiej polityki zagranicznej względem Kirgistanu, staje się również handel. Kirgistan jako małe przygraniczne państwo staje się państwem tranzytowym. Wiele towarów wywożonych z Chin do Kirgistanu kończy swoją drogę dopiero w innych państwach Azji Centralnej, dzięki czemu przypisuje się mu miano logistycznego centrum handlu zagranicznego w tym regionie. Przyczyniają się do tego między innymi ogromne bazy, jeden znajdujący się w Biszkeku, a drugi na południu kraju. Łącznie zapewniają zatrudnienie około 75000 osób i potęgują przepływ towarów na tym terenie¹⁵². Bezapelacyjnie przyczyniły się one do podniesienia wartości handlu z Chinami, który w 2016 roku wart był 1,6 miliarda dolarów, gdzie eksport wyniósł 80 milionów dolarów, a import aż 1,5 miliarda dolarów. Dane te sprawiają, że Chiny stają się największym partnerem handlu zagranicznego, stanowiącym prawie 30 procent całego handlu w Kirgistanie. Eksportuje się głównie: metale szlachetne, produkty spożywcze, nieprzetworzoną skórę zwierzęcą. Jeżeli chodzi o import, najliczniej importowanymi stają się wyroby włókiennicze, części do maszyn oraz produkty chemiczne¹⁵³.

Nie można zapominać, że chińskie inwestycje w Kirgistanie to niejedynie projekty infrastrukturalne. Są nimi również projekty *soft power*, które poprzez promowanie własnej kultury czy języka na celu mają pozyskiwanie sobie sojuszników. Nie tylko w Kirgistanie, ale i w wielu państwach na świecie, rozwijają się Instytuty Konfucjusza, które pozwalają na naukę języka oraz możliwość późniejszego zdawania egzaminów na danym poziomie językowym. Instytuty te są najbardziej atrakcyjne dla młodych Kirgizów, ponieważ nauka może być przepustką do dalszej edukacji w Chinach, szacuje się, że w 2013 roku ponad 2000 kirgiskich studentów studiowało w Państwie Środka¹⁵⁴. Instytuty Konfucjusza początkowo nie pobierały czesnego za swoje kursy, co skutkowało dużym zainteresowaniem. Jednak później, kiedy okazało się, że frekwencja zaczęła spadać po kilku zajęciach, wprowadzono opłaty, które powtórnie zachęciły uczniów. Autor tekstu *Chinese Soft Power in Kazakhstan and Kyrgyzstan: a Confucius Institutes Case Study*, Gaukhar

¹⁵⁰Rambler, *V Kyrgyzstane pri podderzhke Kitaya zavershena modernizatsiya glavnoy TETS strany*, <https://news.rambler.ru/other/37778693-v-kyrgyzstane-pri-podderzhke-kitaya-zavershena-modernizatsiya-glavnoy-tets-strany/?updated> (dostęp: 7.05.2020).

¹⁵¹Ł. Gacek, *op.cit.*, s. 202.

¹⁵²H. H. Karrar, *Kyrgyzstan's Dordoi and Kara-Suu Bazaars: Mobility, Globalization and Survival in Two Central Asian Markets*, w: *Globalizations*, nr 14, 2016, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14747731.2016.1201323>, (dostęp: 7.05.2020).

¹⁵³M. Johec, *China's BRI Investments, Risks and Opportunities in Kazakhstan and Kyrgyzstan*, w: *China's Belt and Road Initiative and its impact in Central Asia*, M. Laruelle (red.), Washington 2018, s. 73.

¹⁵⁴I. Overland, R. Vakulchuk, *op.cit.*, s. 125.

Nursha, sugeruje, że kirgiska młodzież bardziej zainteresowana jest samą nauką języka chińskiego, aniżeli chińską kulturą. Przytacza również badania, które potwierdzają, że w ostatnich latach młodzież jest znacznie bardziej sceptyczna do zdobywania chińskich dyplomów ze względu na obawy związane z ograniczonymi możliwościami pracy¹⁵⁵. Jako konkluzję autor zadaje sobie pytanie, czy Chiny są tak naprawdę atrakcyjne dla swojego mniejszego sąsiada. Odpowiada, że tak, lecz słusznie zauważa, że nie stosowaną *soft power*. Podkreśla, że Instytuty Konfucjusza nie są autentycznym narzędziem tego typu inwestycji, ponieważ zostały stworzone przez chiński rząd i pozostają pod jego ścisłą kontrolą. Dodaje, że są bardziej instrumentami dyplomacji publicznej i propagandy, niż skutecznymi narzędziami do tworzenia pozytywnego wizerunku¹⁵⁶.

Budzą one również kontrowersje w związku z postrzeganiem Instytutów Konfucjusza jako próbę rozszerzenia działalności chińskiej kontroli politycznej poprzez instytucje te w poszczególnych krajach, mówi się rząd chiński używa ich w dążeniu do osiągnięcia globalnej dominacji. z kolei inni krytycy oskarżają KPCh o chęć ustanowienia instytutów, aby szerzyć kulturę partii komunistycznej w imię kultury chińskiej. Żaden z instytutów nie oferuje podwalin kultury chińskiej, czyli nauk konfucjańskich, ale za to istnieje przekonanie, że na kursach językowych rozprzestrzenia się chińska propaganda. Istnieją również poglądy, które kwestionują całą wartość tych instytutów. Na przykład François Jullien, wybitny francuski sinolog i filozof, uważa, że Instytuty Konfucjusza zasadniczo przedstawiają stereotypy kulturowe, które nie ukazują złożoności cywilizacji chińskiej¹⁵⁷. Kontrowersje te odzwierciedla liczba zamykanych instytutów na całym świecie. w 2018 roku co najmniej 10 amerykańskich uniwersytetów podjęło decyzję o zamknięciu znajdujących się przy nich Instytutach Konfucjusza, w związku z nasilającymi się naciskami politycznymi na sposób ich finansowania¹⁵⁸. Podobne zdarzenia miały miejsce w Belgii w 2019 roku, kiedy tamtejsze służby bezpieczeństwa oskarżyły byłego dyrektora instytutu przy jednym z brukselskich uniwersytetów, o działania dla chińskiego wywiadu. Po tych zdarzeniach stołeczny Instytut Konfucjusza został zamknięty¹⁵⁹.

2.3 Kredyty i antychińskie nastroje

Jak już wcześniej zaznaczono, inicjatywa BRI, to projekt uwzględniający między innymi finansowanie infrastruktury, która ma na celu służyć chińskim celom gospodarczym, bezpieczeństwu oraz prowadzonej przez Pekin polityce zagranicznej. Wiele kontrowersji budzi zrównoważone finansowanie tych inwestycji oraz to, w jaki sposób Pekin ustala kwestię spłaty

¹⁵⁵G. Nursha, *Chinese Soft Power in Kazakhstan and Kyrgyzstan: a Confucius Institutes Case Study*, w: *China's Belt and Road Initiative and its impact in Central Asia*, M. Laruelle (red.), Washington 2018, s. 135-139.

¹⁵⁶G. Nursha, op. cit., s. 142.

¹⁵⁷F. Hartig, *Confucius Institutes and the Rise of China*, w: *Journal of Chinese Political Science/Association of Chinese Political Studies*, Springer, 2011, s. 64-67, https://files.transtutors.com/cdn/uploadassignments/730555_5_confucius-institutes-and-the-rise-of-china.pdf, (dostęp: 23.05.2020).

¹⁵⁸E. Redden, *Closing Confucius Institutes*, Inside Higher ED, <https://www.insidehighered.com/news/2019/01/09/colleges-move-close-chinese-government-funded-confucius-institutes-amid-increasing>, (dostęp: 23.05.2020).

¹⁵⁹S. Lau, *Belgian university closes its Chinese state-funded Confucius Institute after spying claims*, South China Morning Post, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3041617/belgian-university-closes-its-chinese-state-funded-confucius>, (dostęp: 23.05.2020).

długu. Udzielanie takich pożyczek może być wyzwaniem dla stabilności długu publicznego zadłużających się państw¹⁶⁰.

W przypadku Kirgistanu to właśnie Chiny odpowiadają za ponad 60 procent finansowanych pożyczek. Mimo tego, że pożyczki te dały Biszkekowi możliwość rozwoju w takich kwestiach jak modernizacja infrastruktury czy przemysłu, doprowadziły one równocześnie do znacznego rozwoju chińskich inwestycji nad krajowymi. Jako przykład należy wspomnieć o linii kolejowej, która łączyć miała terytorium chińskie z uzbeckim, prowadząc przez tereny należące do Kirgistanu. Inwestycja ta nie znalazła poparcia kirgiskich ekspertów, którzy skrytykowali projekt, argumentując, że nie wnosi on żadnych korzyści dla ich państwa. Powodem tego był fakt, że linia ta miała posiadać węższy rozstaw torów, który dostosowany był do chińskich standardów, a nie tych centralnoazjatyckich¹⁶¹.

Świadczy to o tym, że Chińska Republika Ludowa bierze pod uwagę często jedynie swoje interesy, które nie przynoszą żadnych korzyści dla państw, w których mają się one znajdować, ponieważ linia ta obsługiwać może jedynie chińskie składy. Mimo to rząd Kirgistanu przyjął ten projekt. Co więcej, zaproponowany przez Chiny program *Resources for Investments*, zakładał, że kirgiski rząd udzieliłby chińskim firmom kontroli nad depozytami Sandyk i Dzhetyn Suu, które wycenione zostały na 15 i 100 miliardów dolarów, w zamian za anulowanie długu wartego 3 miliardy dolarów. Kolejnym przykładem staje się sektor wydobywczy. Chiny wykorzystały pożyczki, aby kontrolować dostęp do takich miejsc jak złoża rudy złota w południowej prowincji Jalalabad czy złoża żelaza w prowincji Naryń, zamiast spłaty należącego się im długu¹⁶². w roku 2016 całościowy zagraniczny dług Kirgistanu wyniósł 3,7 miliarda dolarów, z czego aż 1,4 miliarda stanowił dług dla *Exim Bank of China*, głównego wierzyciela chińskich kredytów¹⁶³. Dane te potwierdzić może raport stworzony dla Centrum Globalnego Rozwoju, który przedstawił Kirgistan jako państwo znajdujące się w gronie ośmiu innych krajów korzystających z chińskiej pomocy, która doprowadziła je do „pułapki zadłużenia”¹⁶⁴.

Wśród dużej części kirgiskiego społeczeństwa wizerunek Chin nie wypada dobrze, można nawet powiedzieć, że wielu Kirgizów widzi w swoim wschodnim sąsiedzie zagrożenie. Wnioskować tak można, już po wydarzeniach z 1999 roku, kiedy to rząd w Kirgistanie podpisał porozumienie z Chińską Republiką Ludową, na mocy, którego 125 tysięcy hektarów ziemi w regionie Issyk-Kul oraz Uzengu-Kuush zostało przekazanych stronie chińskiej. Było to spowodowane wieloletnim sporem granicznym, którego rezultat spotkał się powszechnym oburzeniem społeczeństwa¹⁶⁵. Widać to również już w ankiecie przeprowadzonej w 2012 roku, czyli przed powołaniem do życia inicjatywy BRI. w ankiecie tej ponad 30 procent respondentów wskazało Państwo Środka jako

¹⁶⁰J. Hurley, S. Morris, G. Portelance, *Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective*, Center for Global Development, Washington 2018, s. 1-2, <https://www.cgdev.org/sites/default/files/examining-debt-implications-belt-and-road-initiative-policy-perspective.pdf>, (dostęp: 10.05.2020).

¹⁶¹J. Reeves, *Chinese Foreign Relations with Weak Peripheral States: Asymmetrical Economic Power and Insecurity*, London and New York 2016, s. 64-65.

¹⁶²J. Reeves, op. cit., s. 64-65.

¹⁶³I. Overland, R. Vakulchuk, op. cit., s. 122.

¹⁶⁴J. Hurley, S. Morris, G. Portelance, op.cit., s. 28.

¹⁶⁵A. Khamidov, *Dispute over China-Kyrgyz border demarcation pits president vs. parliament*, Euroasianet, 2001, https://eurasianet.org/dispute-over-china-kyrgyz-border-demarcation-pits-president-vs-parliament?fbclid=IwAR1uG_Bn_QFBS-Z-RI5BsrY7PkVlz3-x3tUqBEUI7qZxaL_JLqjMixbvcrl, (dostęp 11.05.2020).

zagrożenie, w przeciwieństwie do 0 procent biorących udział w badaniu, którzy postrzegali Rosję jako potencjalne niebezpieczeństwo. Wielu z badanych obawia się, że Chiny mogą wykorzystać swoją siłę do realizacji własnych celów i zaszkodzić ich państwu. Inni z kolei utożsamiają chińskich robotników, przebywających na terenie Kirgistanu z gospodarczą kolonizacją¹⁶⁶. Niewiele zmieniło się od 2012 roku, ponieważ nadal występuje niezadowolenie społeczeństwa z rosnącego wpływu Chin w Azji Centralnej.

W styczniu 2019 roku w Biszkeku zorganizowane zostały dwa protesty¹⁶⁷. Żądania demonstrujących obejmowały deportację nielegalnych imigrantów, ograniczenie obywatelstwa jedynie do etnicznego oraz szersze inspekcje firm zatrudniających pracowników z Chin. Po pierwszym proteście, który odbył się 7 stycznia 2019 roku rząd ostrzegł, że jakiegokolwiek próby działań, które mogą mieć na celu zakłócenie stosunków z Chinami zostaną surowo ukarane. Dziesięć dni później, po drugim proteście rząd ogłosił nowe przepisy dotyczące ochrony miejsc pracy, ustanowił 20 procent jako pułap zatrudnienia cudzoziemców przez kirgiskie firmy oraz wdrożył podatek finansowy dla wszystkich przedsiębiorstw, które zatrudniają zagranicznych pracowników. Ogólnokrajowe niezadowolenie spowodowała też między innymi wcześniej wspomniana niejasność w sposobie udzielania kredytów. Warto przytoczyć kwestię jednego z kredytów w wysokości 850 milionów dolarów na autostradę pomiędzy stolicą a miastem Osz na południu. Domniema się, że urzędnicy powiązani z ówczesnym premierem Saparem Isakowem doszli do porozumienia z chińskim wykonawcą *China Road and Bridge Corporation*, zwiększając koszty budowy kilkakrotnie. Innym przykładem jest kredyt o wartości 386 milionów dolarów, który udzielony został bez wcześniejszego przetargu jednej z chińskich firm na remont elektrowni ciepłowniczej w Biszkeku.

Kontrowersyjnym aspektem stosunków chińsko-kirgiskich jest także trudna sytuacja muzułmańskiej prowincji Sinciang. Raporty ONZ alarmują, że nawet milion ludzi jest przetrzymywanych w „obozach reedukacyjnych”, mimo to rządy państw Azji Centralnej nie wychodzą z inicjatywą potępienia tych czynów. Co więcej, po proteście w Biszkeku z dnia 7 stycznia, który również podniósł kwestię ujgurską, urzędnicy utrzymywali, że podane przez ONZ liczby zostały zawyżone, a w komunikacie prasowym Ministerstwa Spraw Zagranicznych stwierdzono, że obozy te były ośrodkami kształcenia i szkolenia zawodowego¹⁶⁸.

Warto również przytoczyć protesty, które odbyły się w grudniu. Stały się one odpowiedzią na zeszłoroczne porozumienie ogłoszone na corocznym szczycie SOW, pomiędzy prezydentem Chin Xi Jinpingiem a rządem kirgiskim w sprawie dzierżawy 200 hektarów ziemi na okres 49 lat w At-Bashi, w ramach kirgisko-chińskiego przedsięwzięcia, które planowało budowę centrum logistycznego. 17 lutego kilkuset mieszkańców zgromadziło się, aby raz jeszcze zaprezentować swoją dezaprobatę w sprawie projektu. Organizatorzy twierdzą, że pojawiło się około 2000 sprzeciwiających się, z kolei kirgiscy urzędnicy rządowi wychodzą z założenia, że było ich od 700 do 800. Protestujący wystąpili trzymając transparenty z hasłami takimi jak „Jesteśmy przeciwko Centrum Logistycznemu” i „Nie oddamy Kirgiskiej Ziemi Chinom!”. Doprowadziło to do anulowania

¹⁶⁶J. Reeves, *Chinese Foreign Relations ...*, op. cit., s. 63.

¹⁶⁷Reuters, *Kyrgyz police disperse anti-Chinese rally*, <https://www.reuters.com/article/us-kyrgyzstan-protests-china/kyrgyz-police-disperse-anti-chinese-rally-idUSKCN1PB1LJ>, (dostęp: 21.05.2020).

¹⁶⁸S. Hedlund, *China finds investment...*, op. cit.

wartego 275 milionów kontraktu, a decyzję tę argumentowano faktem, że w takich okolicznościach nie można pracować nad długoterminowym projektem¹⁶⁹. Przykład ten doskonale odzwierciedla fakt, że nastroje antychińskie w Kirgistanie są cały czas obecne.

Ciekawa staje się również kwestia chińskich kredytów w obliczu pandemii COVID-19. Już w połowie kwietnia 2020 roku Kirgistan zwrócił się do Chin o umorzenie długów, z powodu zmagania się ze problemami gospodarczymi. Biszkek przyjął jednocześnie zaoferowaną przez stronę chińską propozycję wysłania chińskich lekarzy¹⁷⁰, którzy mają pomóc w walce z pandemią¹⁷¹, mimo to, do dnia dzisiejszego Pekin nie udzielił odpowiedzi na zadane mu pytanie¹⁷².

Podsumowanie

Podsumowując, chińska polityka zagraniczna od czasu wprowadzania reform uległa diametralnym zmianom. Otwarcie się na świat i współpracę z innymi państwami, pozwoliło im na uzyskanie statusu światowego mocarstwa, które poprzez swoje inicjatywy oraz udzielane kredyty inwestuje w chętnie do współpracy państwa. Jednym z takich państw staje się Kirgistan, który na dzień dzisiejszy stoi przed ogromnym wyzwaniem. Decyzja, która określi, czy Chiny to właściwa droga do efektywnego rozwoju tego państwa. Rządzący tym państwem muszą zdecydować, co będzie bardziej korzystne, znalezienie sposobu jak nie uzależnić się całkowicie od Chin i jak balansować we współpracy z innymi ważnymi graczami, czy może wykreowanie własnej drogi zakładającej założone przez siebie cele. Nie ma wątpliwości, że dzięki chińskim inwestycjom Kirgistan może poszczycić się zmodernizowanymi drogami na wzór tych europejskich czy szerokim dostępem do energii elektrycznej. Kontrowersyjna w tym przypadku pozostaje nadal kwestia udzielanych pożyczek. Przyszłość Kirgistanu zależy od tego, czy każdy z zawieranych kredytów zostanie wcześniej rozsądnie uargumentowany, a jeśli nie i państwo to będzie bazować jedynie na pomocy swojego sąsiada, zatonać może w morzu pożyczek, z których nigdy nie będzie w stanie się wypłacić.

Bibliografia:

Monografie:

1. Gacek Ł., *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*, Kraków 2013.
2. Galyamova V., *Central Asian Countries and China: Managing the Transition*, w: *China- Central Asian Countries: Making New Partnership*, (red.) Yunling Zhang, Social Sciences Academic Press (China), Beijing 2008.
3. Hey J.A.K., *Introducing State Foreign Policy*, w: *Small States in World Politics. Explaining Foreign Policy Behavior*, (red.) Hey Jeanne A.K, Boulder 2003.

¹⁶⁹C. Putz, *Kyrgyz-Chinese Joint Venture Scrapped After Protests*, The Diplomat, <https://thediplomat.com/2020/02/kyrgyz-chinese-joint-venture-scrapped-after-protests/>, (dostęp: 11.05.2020).

¹⁷⁰Radio Free Europa Liberty, *Kyrgyzstan Asks China for Debt Relief Amid Economic Strain of Pandemic*, <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-jeenbekov-china-debt-xi-coronavirus/30555118.html> (dostęp: 13.05.2020).

¹⁷¹Na dzień 13.05.2020 liczba osób zarażonych w Kirgistanie wyniosła 1044, 12 osób zmarło. Źródło: <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/kyrgyzstan/> (dostęp: 13.05.2020).

¹⁷²Dane na dzień 13.05.2020.

4. Jochec M., *China's BRI Investments, Risks and Opportunities in Kazakhstan and Kyrgyzstan*, w: *China's Belt and Road Initiative and its impact in Central Asia*, (red.) Laruelle Marlene, Washington 2018.
5. Kukułka J., *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Warszawa 1982.
6. Kuźniar R., *Międzynarodowe stosunki polityczne*, w: *Stosunki międzynarodowe – geneza, struktura, dynamika* (red.) Haliżak Edward, Kuźniar Roman, Warszawa 2000.
7. Łoś-Nowak T., *Polityka zagraniczna- stałe i zmienne komponenty procesu formułowania i realizacji*, w: *Polityka zagraniczna, aktorzy, potencjały, strategie*, (red.) Łoś-Nowak Teresa, Warszawa 2011.
8. Łoś-Nowak T., *Polityka zagraniczna w przestrzeni teoretycznej*, (w): *Polityka zagraniczna, aktorzy, potencjały, strategie*, (red.) Łoś-Nowak Teresa, Wydawnictwo Poltex, Warszawa 2011.
9. Mingst K., *Essentials of international relations*, New York 1999.
10. Moldashev K., Qoraboyev I., *The Belt and Road Initiative and Comprehensive Regionalism in Central Asia*, w: *Rethinking the Silk Road. China's Belt and Road Initiative and Emerging Eurasian Relations*, (red.), Singapur 2018.
11. Morgenthau H.J., *Politics Among Nations. The Struggle For Power And Peace*, Vol.6, New York 1997.
12. Neack L., *Studying foreign policy comparatively*, Rowman & Littlefield, Maryland 2019.
13. Nursha G., *Chinese Soft Power in Kazakhstan and Kyrgyzstan: a Confucius Institutes Case Study*, w: *China's Belt and Road Initiative and its Impact in Central Asia*, Laruelle Marlene (red.), Washington 2018.
14. Overland I., Vakulchuk Roman, *China's Belt and Road Initiative through the lens of Central Asia*, w: *Regional Connection under the Belt and Road Initiative. The Prospects for Economic and Financial Cooperation*, (red.) Cheung Fanny M., Hong Ying-yi, New York 2019.
15. Piątek J., Podgórska R., Ranke A., *Polityka zagraniczna i strategie bezpieczeństwa państw w międzynarodowych stosunkach politycznych*, Gorzów Wielkopolski 2012.
16. Reeves J., *Chinese Foreign Relations with Weak Peripheral States: Asymmetrical Economic Power and Insecurity*, London and New York 2016.
17. Roberts J.G., *a History of China*, New York 2011.
18. Rolland N., *China's Vision for a new world order*, *The National bureau of Asian Research*, Seattle 2020.
19. Toktomushev K., *Kyrgyzstan - Regime Security and Foreign Policy*, New York 2017.

Artykuły naukowe:

20. Umińska-Woroniecka A., *Kategoria przywództwa politycznego w analizie polityki zagranicznej*, w: *Annales UMCS-Lublin*, nr 24, Lublin 2017.

Źródła Internetowe:

21. Amnesty International, China 2019, <https://www.amnesty.org/en/countries/asia-and-the-pacific/china/report-china/>.
22. CIA, The World Factbook, *Central Asia: Kyrgyzstan*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>.

23. CIA, The World Factbook, *East Asia/Southeast Asia: China*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>.
24. *Dokument Ministerstva transporta i kommunikatsiy Kyrgyzskoy Respubliki o razvitiy infrastruktury*, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/doc/2014/wp5/wp5eatl/WP5_GE2_11th_session_Ms_Nalobina_Kyrgyzstan.pdf, (dostep: 06.05.2020).
25. Gagné Jean-François, *Hybrid Regimes*, Oxford bibliographies, <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199756223/obo-9780199756223-0167.xml>.
26. Hedlund S., *China finds investment in Kyrgyzstan a risky necessity*, Geopolitical Intelligence Services, 2019, <https://www.gisreportsonline.com/china-finds-investment-in-kyrgyzstan-a-risky-necessity,economy,2843.html>.
27. Hurley J., Morris Scott, Portelance Gailyn, *Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective*, Center for Global Development, Washington 2018, <https://www.cgdev.org/sites/default/files/examining-debt-implications-belt-and-road-initiative-policy-perspective.pdf>.
28. Karrar H., *Kyrgyzstan's Dordoï and Kara-Suu Bazaars: Mobility, Globalization and Survival in Two Central Asian Markets*, w: *Globalizations*, nr 14, 2016, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14747731.2016.1201323>.
29. Khamidov A., *Dispute over China-Kyrgyz border demarcation pits president vs. parliament*, Euroasianet, 2001, https://eurasianet.org/dispute-over-china-kyrgyz-border-demarcation-pits-president-vs-parliament?fbclid=IwAR1uG_Bn_QFBS-Z-RI5BsrY7PkVlz3-x3tUqBEUI7qZxaL_JLqjMixbvcrI.
30. Kudryavtseva T., *Kyrgyzstan ranked as country with hybrid political regime*, https://24.kg/english/74820_Kyrgyzstan_ranked_as_country_with_hybrid_political_regime
31. Lau S., *Belgian university closes its Chinese state-funded Confucius Institute after spying claims*, South China Morning Post, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3041617/belgian-university-closes-its-chinese-state-funded-confucius>.
32. <https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/2433/2100-DR-NOP-195645.pdf?sequence=1>.
33. Omuralieva A., *China-Kyrgyzstan relations*, Hacettepe University Institute of Social Sciences Department of International Relations, Ankara 2014, <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11655/2557/59c60ceb-49b7-486f-b67d-f5bc797bff6c.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
34. Mogilevskii R., *Kyrgyzstan and the Belt and Road Initiative*, University of Central Asia, Bishkek 2019, <https://www.ucentralasia.org/Content/downloads/UCA-IPPA-Wp50%20-%20ENG.pdf>.
35. Natsional'nyy statisticheskiy komitet Kyrgyzskoy Respubliki, *Dinamika postoyannogo naseleniya*, <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/316/>.
36. Putz C., *Kyrgyz-Chinese Joint Venture Scrapped After Protests*, The Diplomat, <https://thediplomat.com/2020/02/kyrgyz-chinese-joint-venture-scrapped-after-protests/>,
37. Putz C., *Remembering Kyrgyzstan's Revolutions. Two revolutions in ten years. is Kyrgyzstan any better off*, The Diplomat, <https://thediplomat.com/2015/04/remembering-kyrgyzstans-revolutions/>